

**Міністерство освіти і науки України  
Криворізький державний педагогічний університет**

**Інформаційне суспільство і Природа  
у фокусі соціологічної аналітики**

колективна монографія

**Київ-Каравела  
2023**

**Ministry of Education and Science of Ukraine  
Kryvyi Rih State Pedagogical University**

**Information Society and Nature  
in the focus of sociological analytics**

collective monograph

**Kyiv-Caravela  
2023**

УДК 308  
І 74

*Рекомендовано до друку  
Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету  
(протокол № 9 від 13.04.2023)*

***Рецензенти:***

- Туленков М. В.** доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Євтушенко О. Н.** доктор політологічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

***Авторський колектив:***

В. Безуглова, Л. Братченко, І. Грабовець, Л. Калашнікова, В. Каритка, К. Kuris, А. Кузіор, А. Лобанова, І. Онікієнко, С. Петрухін, О. Приходько, Б. Скочинська-Прокопович, І. Sobieraj, Л. Хижняк, О. Хижняк, Л. Черноус, Л. Ярова.

**І 74 Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики:** колективна монографія / за наук. ред. д. соц. н., проф. А. Лобанової, д. соц. н., проф. Л. Калашнікової, к. соц. н., доц. І. Грабовець. Київ : Вид-во «Каравела», 2023. 298 с.

**ISBN 978-966-8019-20-3**

Монографія є колективною працею українських і польських науковців, в якій висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження взаємовпливу інформаційного суспільства і природи, здійснено емпіричну верифікацію результатів їх взаємодії. Авторами розкрито можливості та ризики інституціональної цифровізації соціальних відносин, визначено проблеми і шляхи формування екологічної відповідальності та ресурсної ощадливості, проаналізовано зміни стилів і цілей комунікативних стратегій ЗМІ в умовах війни, з'ясовано можливості використання соціального капіталу розумних міст у підтримці вимушених мігрантів і біженців, окреслено потенціал інформаційно-комунікативних технологій в освітньому просторі, перспективи соціально-культурних проєктів та альтернативних форм громадянських активностей для розвитку сучасного суспільства.

Видання адресовано фахівцям у галузі соціології й суміжних соціогуманітарних наук, а також викладачам, студентам та аспірантам соціологічних факультетів закладів вищої освіти.

© Лобанова А., Калашнікова Л., Грабовець І. 2023  
ISBN 978-966-8019-20-3 © Вид-во «Каравела», 2023

UDC 308  
I 74

Recommended for printing  
Academic Council of Kryvyi Rih State Pedagogical University  
(Protocol No. 9 dated 04/13/2023)

***Reviewers:***

- Tulenkov M.** Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Department of Branch Sociology of Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Yevtushenko O.** Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Public Management and Administration Petro Mohyla Black Sea National University.

***Authors' team:***

*V. Bezuhlova, L. Bratchenko, I. Hrabovets, L. Kalashnikova, V. Karitka, K. Kupis, A. Kuzior, A. Lobanova, I. Onikienko, S. Petrukhin, O. Prykhodko, B. Skoczynska-Prokopowicz, I. Sobieraj L. Khyzhniak, A. Khyzhniak, L. Chernous, L. Yarova*

**I 74 Information Society and Nature in the focus of sociological analytics:** collective monograph / Ed. A. Lobanova, L. Kalashnikova, I. Hrabovets. Kyiv : Publishing house «Caravela», 2023. 298 p.  
**ISBN 978-966-8019-20-3**

The monograph is a collective work of Ukrainian and Polish scientists, in which the theoretical and methodological principles of the study of the interaction of the information society and nature are highlighted, and the results of their interaction are empirically verified. The authors revealed the possibilities and risks of the institutional digitalization of social relations, identified problems and ways of forming environmental responsibility and resource economy, analyzed changes in the styles and goals of communication strategies of mass media in war conditions, clarified the possibilities of using the social capital of smart cities to support forced migrants and refugees, outlined the potential of information and communication technologies in the educational space, the prospects of socio-cultural projects and alternative forms of civic activities for the development of modern society.

The publication is addressed to specialists in the field of sociology and related social and humanitarian sciences, as well as teachers, students and postgraduates of sociology faculties of higher education institutions.

## ЗМІСТ

<i>Передмова</i> .....	9
------------------------	---

### Розділ 1

#### Теоретичне трактування векторів взаємовпливу Інформаційного суспільства і Природи

Цифровізація соціальних відносин: теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація (Л. Калашнікова, Л. Ярова) .....	13
--	----

Ресурсна ощадливість як інструментальна цінність інформаційного суспільства (А. Лобанова, А. Кузіор) .....	48
--	----

Екологічна відповідальність у дискурсі сучасних наукових підходів і чинників формування (В. Каритка) .....	79
--	----

Відносини суспільства і природи в контексті соціальної відповідальності (Л. Хижняк, О. Хижняк) .....	104
--	-----

### Розділ 2

#### Емпірична верифікація результатів взаємодії Людини і Суспільства з Інформацією та Природою

Комунікативні стратегії ЗМІ в період війни: зміна стилів і цілей (І. Грабовець, Л. Черноус) .....	130
--	-----

Соціальний капітал Smart City у підтримці українських біженців: досвід міста Жешув (Б. Скочинська-Прокопович) .....	153
---	-----

Соціальні медіа як елемент кризової комунікації в умовах пандемії та повномасштабної війни ( <i>В. Безуглова</i> ) .....	174
Інформаційно-комунікативні технології в освітньому просторі: актуалізація потреб в умовах російсько-української війни (2022-2023 рр.) ( <i>А. Лобанова, С. Петрухін</i> ) .....	215
Соціально-культурні проєкти як важливий чинник адаптації внутрішньо переміщених осіб та розвитку соціального підприємництва в умовах російсько-української війни ( <i>І. Онікієнко, Л. Братченко, О. Приходько</i> ) .....	250
Projekty citizen science jako metoda wzmocnienia świadomości społecznej o problemie antybiotykooporności ( <i>I. Sobieraj, K. Kupis</i> ).....	272
<b><i>Післямова</i></b> .....	289
<b><i>Відомості про авторський колектив</i></b> .....	291

---

---

## CONTENT

*Preface* .....9

### **Section 1**

#### **Theoretical interpretation of the vectors of mutual influence of the Information Society and Nature**

Digitalization of social relations: theoretical substantiation and empirical verification

(*L. Kalashnikova, L. Yarova*) .....13

Resource thrift as an instrumental value of the information society

(*A. Lobanova, A. Kuzior*) .....48

Ecological responsibility in the discourse of modern scientific approaches and factors of formation

(*V. Karitka*) .....79

Relations between society and nature in the context of social responsibility

(*L. Khyzhniak, A. Khyzhniak*) .....104

### **Section 2**

#### **Empirical verification of interaction results of Human and Society with Information and Nature**

Media Communication Strategies During the War: Changing Styles and Goals

(*I. Hrabovets, L. Chernous*) .....130

Social capital of Smart City in support of Ukrainian refugees: the experience of the city of Rzeszow

(*B. Skoczynska-Prokopowicz*) .....153

Social media as an element of crisis communication in a pandemic and full-scale war ( <i>V. Bezuhlova</i> ) .....	174
Information and Communication Technologies in the Educational Space: Actualization of Needs in the Conditions of the Russian-Ukrainian War (2022-2023) ( <i>A. Lobanova, S. Petrukhin</i> ) .....	215
Social and cultural projects as an important factor in the adaptation of internally displaced persons and the development of social entrepreneurship in the conditions of the Russian-Ukrainian war ( <i>I. Onikienko, L. Bratchenko, O. Prykhodko</i> ) .....	250
Citizen science projects as a method of gaining public awareness on the problem of antibiotic resistance ( <i>I. Sobieraj, K. Kupis</i> ) .....	272
<b><i>Afterword</i></b> .....	289
<b><i>Information about the author's team</i></b> .....	291



*Інна Онікієнко, Людмила Братченко, Олена Приходько*

**СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ  
ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК АДАПТАЦІЇ  
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ  
ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА  
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

***Анотація***

*У дослідженні порушено проблему адаптації внутрішньо перемішених осіб в умовах російсько-української війни шляхом залучення їх до участі в соціально-культурних проєктах. Опрацьовано досвід участі викладачів Криворізького педагогічного університету у соціально-культурному проєкті «Клуб свідомої комунікації», створеного для прискорення соціально-культурної адаптації ВПО у м. Кривому Розі та задля їх підтримки у переході на українську мову. Порушено також проблему заохочення населення міста до участі у соціально-культурних проєктах та до соціального підприємництва. Представлений аналіз результатів діяльності соціально-культурного проєкту «Клуб свідомої комунікації», який показав важливість його мети і значення, яке полягає у подоланні комплексу меншовартості та умов духовної ізоляції внутрішньо переміщених осіб, у створенні атмосфери підтримки соціальної цінності кожної людини, у підвищенні рівня національної ідентичності, поглиблення рівня володіння українською мовою та формування низки підприємницьких компетентностей.*

*Представлені результати власного дослідження, метою якого було виявити суб'єктивний рівень знань українською мовою мешканців міста та ступінь її користування у повсякденному житті, обізнаність щодо існування проєкту та можливий соціокультурний та економічний ефект від його функціонування, а також наміри щодо можливого подальшого соціального підприємництва. Доведено, що досвід участі викладачів КДПУ в проєкті «Клуб свідомої комунікації» сформував уявлення слухачів про можливість вирішення соціальних проблем за допомогою соціально-*

культурних видів діяльності.

**Ключові слова:** соціальне підприємництво, внутрішньо переміщені особи, соціальна адаптація, свідомо комунікація, підприємницькі компетенції, соціально-культурні проекти.

### **Annotation**

*The study is devoted to the problem of adaptation of internally displaced persons in the conditions of the Russian-Ukrainian war by involving them in participation in social and cultural projects. The authors of the article summarized the experience of the participation of teachers of the Kryvyi Rih Pedagogical University in the socio-cultural project "Conscious Communication Club", created to accelerate the socio-cultural adaptation of internally displaced persons in the city of Kryvyi Rih and support them in the transition to the Ukrainian language. The problem of encouraging the city's population to participate in social and cultural projects and social entrepreneurship was also raised. An analysis of the results of the activities of the socio-cultural project "Conscious Communication Club" is presented, which showed the importance of its goal and significance, which consists in overcoming the inferiority complex and the conditions of spiritual isolation of internally displaced persons, in creating an atmosphere of maintaining the social value of each person, in raising the level of national identity, deepening the level of Ukrainian language proficiency and the formation of a number of entrepreneurial competencies.*

*The results of our own research are presented, the purpose of which was to identify the subjective level of knowledge in the Ukrainian language of the city residents and the degree of its use in everyday life, awareness of the existence of the project and the possible socio-cultural and economic effect of its operation, as well as the intentions of possible further social entrepreneurship. It is proved that the experience of participation of KSPU teachers in the project "Club of Conscious Communication" formed the idea of the audience about the possibility of solving social problems with the help of socio-cultural activities.*

**Keywords:** social entrepreneurship, internally displaced persons, social adaptation, conscious communication, entrepreneurial

*competences, socio-cultural projects.*

В умовах неоголошеної війни росії проти України українці як ніколи потребують чітко окресленої етнодержавницької парадигми розбудови Української Держави.

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України внутрішньо переміщені особи (ВПО) втратили свої територіальні локації, домівки, професійну сферу діяльності, близьких людей, що, безумовно, спричинило у більшості з них глибокі психологічні рани, депресивні та дезадапційні стани. Значна частина внутрішньо переміщених осіб – це російськомовні українці, які опинилися, окрім складної економічної та психологічної ситуації, у проблемній мовній ситуації, що викликало необхідність для них стати учасниками створення україномовного середовища.

Вирішенню цієї проблеми підпорядковуються соціально-культурні проєкти «Навчай українською» та «Єдині», організаторами яких є представники різних громадських організацій, що об'єдналися задля популяризації української мови. Проєкти відбуваються за підтримки Уповноваженого із захисту української мови [1].

Як свідчать бесіди з внутрішньо переміщеними особами, а їх у Кривому Розі більше 70 тис., найбільш болючими для них, окрім нав'язливих спогадів, є також процеси адаптації та інтегрування у новий регіон, особливо це стосується російськомовних українців, які нерідко відчують комплекс меншовартості. Втрата соціального статусу, професійної значущості породжує необхідність відшукувати шляхи для самоідентифікації та самореалізації.

Для прискорення соціально-культурної адаптації переселенців у місті Кривому Розі також створено відповідні умови. Зокрема, на кошти міського бюджету в районних бібліотеках міста організовано відвідування мовних курсів. Бажаючих знати рідну мову бібліотекарі міста на підставі складених програм навчають правилам нового українського правопису, правильній вимові, наголошенню тощо. Метою мовних курсів є розширення словникового запасу російськомовних українців, задоволення повсякденних потреб засобами мови: як представитися, як зробити замовлення, як грамотно спілкуватися державною мовою в установах.

Керівництво Криворізького державного педагогічного університету підтримало соціально-культурну програму, ініційовану міською адміністрацією. Викладачі філологічного факультету університету беруть участь у соціально-культурному проєкті «Клуб свідомої комунікації».

Під час занять запропоновано до мовного матеріалу додати українознавчий компонент, а саме: відомості з народознавства, краєзнавства, літературознавства, що допоможе слухачам сформуванню мислення рідною мовою, навички правильного мовного вираження, подолати відчуття ізольованості від рідної мови та культури.

Власним прикладом викладачі прагнуть заохотити також і студентство до соціального підприємництва, роль і значення якого в умовах війни важко переоцінити. Адже і під час навчання, і в подальшій своїй діяльності студенти можуть стати організаторами соціального підприємництва і цим самим допомогти державі у підтримці незахищених верств населення, які прибули на нове місце із зони бойових дій.

Отже, тема дослідження відповідає викликам сучасності, адже знання рідної мови та культури – це важливий чинник протистояння російській військовій агресії.

Аналіз різних наукових джерел демонструє, що в ході дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб та громад, що їх приймають, увага приділена різним аспектам, зокрема економічному, правовому, психологічному, проте увага до соціокультурного та мовного аспекту суттєво знизилася. Результати дослідження однієї з найбільших недержавних та незалежних дослідницьких інституцій в Україні Соціологічної групи «Рейтинг», яка займалася мовним питанням у березні 2022 року, свідчать про те, що «мовна проблема» та намагання розпочинати дискусії навколо цієї теми не мають підтримки у більшій частини населення. А більшість опитаних вважають, що ця проблема носить суто політичний і частково локальний характер [17]. Проте у серпні 2022 року абсолютна більшість опитаних (вибіркова сукупність становить 1000 респондентів) ідентифікує себе громадянами України (94 %). Продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє

українською вдома. Так, сьогодні 51 % зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48 %), третина – двома мовами, 13 % – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні, близько чверті – російськомовні. Використання російської у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76 % вказали українську мову як рідну, 19 % – російську. При цьому 30 % російськомовних вважають своєю рідною українську. 86 % вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою. 10 % підтримують статус російської як офіційної в окремих регіонах, лише 3 % за російську як другу державну мову в Україні. Більше половини опитаних до війни постійно спілкувалися українською мовою, чверть – інколи, кожен п'ятий – рідко або ніколи. За останні півроку кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською, збільшилася до 64 %. Інколи говорять українською 24 %, рідко або ніколи – 12 %. Частіше почали використовувати українську мешканці Півдня і Сходу, переселенці. 19 % українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Загалом з початку війни 41 % російськомовних та двомовних почали частіше говорити українською, з них 24 % – постійно, 17 % – частіше. Спостерігається різке зниження рівня споживання російського інформаційного контенту серед українців. Більше 40 % опитаних взагалі перестали дивитися російські серіали, ще чверть не дивилися раніше і зараз не дивляться. Загалом майже 70 % не дивились російські серіали протягом останніх півроку і ця цифра зросла втричі. Тільки 15 % продовжують дивитись російські серіали, як і раніше. Більше 40 % опитаних взагалі перестали слухати російську музику, ще 18 % не слухали раніше і зараз не слухають [15].

Отже, важливість проблеми соціокультурної, зокрема мовної, адаптації вимагає інтегрованого наукового підходу, адже адаптація внутрішньо переміщених осіб в україномовному середовищі під час російсько-української війни відбувається засобами мови, літератури, українознавства, краєзнавства.

Вивчення наукових праць з окресленої проблеми показало, що питаннями українознавства як дієвого чинника у боротьбі з нав'язуванням ворожою пропагандою «руським миром», формування

ключових компетентностей засобами українознавства та розробкою методики викладання української мови для внутрішньо переміщених осіб, розглядом комунікативних технологій в умовах воєнного стану займаються Ю. Фігурний, І. Пахольчук, Т. Лавренчук, О. Медведєва, М. Пшінник, Л. Рудич, А. Гусєв.

Проблеми адаптації людини в новій соціокультурній реальності, перешкоди для адаптації та інтеграції переселенців, психологічний стан «внутрішнього біженця» як соціальне відчуження досліджують Т. Лещенко, В. Юфименко, О. Синовець, Н. Павлик, Е. Олійник, Г. Вусик.

Питання розвитку соціального підприємництва в Україні як механізму вирішення соціальних проблем в умовах воєнного стану, запровадження дисципліни «Соціальне підприємництво» з використанням практично орієнтовного підходу до формування компетентностей через реалізацію проєктів вивчають Н. Голуб'як, О. Ачкасова, Б. Косович, П. Банщиков, В. Паздрій, А. Урамова, А. Філіпенко, Т. Левківська, В. Малащенко, Ю. Лопатинський, З. Кобеля, А. Маліцька.

Попри достатню кількість статей, присвячених окремо взятим соціокультурній адаптації та соціальному підприємництву, інтегрованого підходу до вирішення проблеми самореалізації та конкурентоспроможності як української молоді, так і внутрішньо переміщених осіб на ринку праці ще не розроблено.

В умовах російсько-української війни головним викликом для українського суспільства залишається його єдність.

Ю. Фігурний у боротьбі з неоімперіалістичними посяганнями російського агресора бачить українознавство як дієвий конструктивний чинник єдності українців: «зупинити нашестя агресивно-неоімперіалістичного «руського мира» спроможні лише два основних чинники – дієва і самодостатня ідеологія українського новітнього націоналізму та українознавство як навчальна гуманітарна дисципліна, інтегративна наука й патріотичний світогляд» [16, с. 185].

Українознавство має мультидисциплінарний характер та застосовує інструментарій різних наукових галузей, які вивчають

розвиток рідної мови, літератури, духовної та матеріальної культури, освіти і науки, звичаїв і традицій. Тому результатом функціонування соціально-культурних проєктів на основі українознавства є формування національної ідентичності українців, свідомості, спрямованої на збереження та захист власних територій, творення політичної нації та міцної держави.

Сьогодні, як і у 1991 році, коли Україна виборювала свою незалежність, чинником, який посприяв українцям у самозбереженні, саморозвитку та самопізнанні, стала українізація. Ми цілком погоджуємося із думками соціолінгвістки Л. Масенко, яка наголошує, що «мова є зброєю, інакше б російські загарбники так не нищили українські книжки і не намагалися б миттєво русифікувати систему освіти. Мова ж бо є важливим елементом спротиву. У часи війни, коли під загрозою опиняються людські життя та помешкання, вона залишається «домом буття», прихистком духу, сховищем стійкості та укриттям від смислових руйнувань» [12]. Адже ми бачимо, що агресор вбиває не лише людей, нищить не лише міста і села, але й нівечить культуру, мистецтво та українське слово. Так, на окупованих територіях окупанти дітям роздавали підручники з російської мови та літератури, проте тривалий час у Херсонській області навчання відбувалося дистанційно за українською програмою. З 2014 року російську імперію «дратує» українське питання, бо воно означає право України й українців на рідну мову, літературу, культуру, віру, ідентичність, національність, соборність і самостійне державницьке існування. Ю. Фігурний бачить перспективи України у XXI ст. в тому, що наша держава «повинна стати лідером Центрально-Східної Європи та увійти у двадцятку найрозвинутіших країн світу» [16, с. 191-192].

У своєму дослідженні про етнозберігаючу функцію українознавства дослідник І. Пахольчук пріоритетним завданням в умовах російсько-української війни бачить «необхідність організації цілеспрямованого етнокультурного виховання молодого покоління, формування у його середовищі суб'єктивної позиції як носія етнокультури» [14, с. 130].

Незважаючи на державну, муніципальну, волонтерську та

громадську підтримку внутрішньо переміщених осіб, актуальним залишається питання адаптації переміщених осіб в новому соціально-культурному середовищі.

Т. Лещенко, В. Юфименко опрацювали дві концепції адаптації людини, яка потрапила в нову соціокультурну реальність, – концепція культурного шоку й концепція, що описує основні фази адаптації в новій культурі (оптимізм, фрустрація, задоволення) [9, с. 1-2]. Ці концепції сформувалися вже після Другої світової війни.

О. Синовець, докторка Сілезького технологічного університету, розглядає ситуацію переміщення як культурну травму в результаті збройного конфлікту та виділяє два аспекти травми. З одного боку, вона однакова для переміщених осіб як травматичний досвід біженця, а з іншого боку – це стрес, що є наслідком необхідності адаптації в нових умовах [19, с. 188].

Дослідниця стверджує, що особливо загрозливим для внутрішньо переміщених осіб є соціальне відчуження, яке може бути наслідком, з одного боку, відсутності первинних соціальних потреб (відсутність житла, обмежений доступ до соціальних виплат, обмежений доступ до медичної допомоги, труднощі з пошуком роботи тощо), а з іншого, – через пережитий психологічний стрес і неприйняття з боку оточення [19, с. 188].

О. Синовець послуговується терміном «внутрішній біженець», взятого з українського проєкту «Право на захист», що був створений Міністерством соціальної політики: «громадянин або резидент України, який був змушений перебувати в стані втечі внаслідок конфлікту, тимчасової окупації, насильства та масового порушення законів людини» [19, с. 189].

Також дослідниця виокремлює перешкоди для адаптації та інтеграції переселенців на нових місцях проживання: «ярлики з боку громадськості, а також супутній процес самостигматизації, що полягає в приниженні свого статусу, заниженні самооцінки, отже, ізоляції себе від реальності, себто перетворенні у ворожу і несправедливу до себе самої людину» [19, с. 192].

У процесі тривання російсько-української війни українським урядом розроблено ряд програм, які допомагають внутрішньо-



переміщеним особам у адаптації географічній, фізичній, психологічній (здолати негативне явище самостигматизації), моральній (зняти ярлики з боку громадськості), соціокультурній.

О. Медведєва констатує наявність кризи ідентичності у ВПО, ознаками якої є «стан фрустрованості та почуття себе чужинцем серед собі подібних, психологічна роздвоєність, очікування реставрації минулого стану комфорту та визначеності» [11, с. 28]. Авторка статті дає характеристику процесу соціальної адаптації, розглядаючи його «як просте пристосування до нової професії, нового середовища і соціальних ролей; або як процес взаємовпливу та взаємозмін як суб'єкта, так і середовища; або як процес, у якому індивід спрямовує свої зусилля не на створення нових форм діяльності, а на відповідність своєї особистості усталеним формам соціальної практики і спілкування» [11, с. 29]. Дослідниця стверджує, що «низький (або недостатній) рівень володіння українською мовою залишається тим бар'єром, який перешкоджає особам працездатного віку бути конкурентоспроможними на ринку праці» [11, с. 29].

Вчителька спеціалізованої школи № 273 м. Києва Т. Лавренчук у співробітництві з Науково-дослідним інститутом українознавства стала ініціаторами розробки навчальної програми «Українознавство» для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України [8, с. 114], опанування якої сприятиме формуванню ключових компетентностей учнів засобами українознавства в закладах загальної середньої освіти.

У вищезгаданій програмі українознавство визначається як «інтегративний курс, що дає учням знання про людину та про Україну й українство як цілісність, з одного боку, та органічну спільність із вселюдством – з іншого, сприяє самоусвідомленню, самореалізації кожної особистості та нації, формуванню громадянської свідомості у підростаючого покоління» [8, с. 115].

Від результативності набутих навичок, що дозволять громадянам України, зокрема студентам, займатись певним напрямком соціального підприємництва у майбутньому, залежить здатність створювати українське середовище, в якому не буде місця «руському миру».

Колектив авторів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана сформулював завдання підприємницької освіти у закладах вищої освіти:

1. Надання студентові всіх можливостей для самореалізації в підприємстві.

2. Творення власне українського, прогресивного й ефективного підприємницького менталітету [3, с. 173].

Вказані завдання відіграють важливу роль у підготовці майбутнього підприємця.

Дослідники, вивчивши досвід західної економічної літератури, описали тип соціального підприємця як «агенту змін у соціальному секторі» [3, с. 173].

Н. Голуб'як, ідучи за теорією американського полеміка М. Уолцера, наголошує, що соціальне підприємництво розв'язує проблеми соціальної ізоляції [4, с. 16]. Найбільшим страхом українських переселенців, які втікали від російської окупації, була загроза опинитися в ізоляції від українського та європейського світу.

Досліджуючи соціальне підприємництво, автор перераховує такі його функції: «надавати державні послуги в новий спосіб і задовольняти потреби громади; створювати робочі місця; збагачувати професійний досвід людей; розвивати громади, залучаючи до громадського життя маргіналізовані групи; знижувати соціальну напругу; розширювати активність громадян, підтримуючи громадські ініціативи» [4, с. 17].

О. Ачкасова вказала на відмінність соціального підприємництва від інших видів підприємницької діяльності: «Прибуток від соціального підприємства спрямовується, перш за все, на вирішення соціальних проблем, а не на збагачення його власників» [2, с. 38]. Дослідниця також наголошує, що в соціальному підприємстві широко залучається молодь, вирішуються гендерні питання.

Колектив авторів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича розробив модель міжсекторної взаємодії у соціальному підприємстві, яка відображає взаємозв'язки соціального підприємництва з державним сектором, освітньою системою, неприбутковими організаціями, приватним сектором,

домогосподарствами. Як наголошують дослідники, «співпраця з освітньою системою двостороння та полягає у навчанні соціальної відповідальності та соціальному підприємництву з боку освітніх установ, а з боку соціальних підприємств – розробка соціальних програм, стандартів і реалізація їх у життя, наприклад шляхом залучення учнів і студентів відповідних закладів» [10, с. 250].

Польські дослідники приділили багато уваги соціальній адаптації українських біженців у Польщі, застосувавши термін «внутрішній біженець». Зокрема порушувались проблеми переміщення як культурної травми в результаті збройного конфлікту; досліджено перешкоди для адаптації та інтеграції переселенців на нових місцях проживання; звернено увагу на процес самостигматизації особистості як психологічної травми.

Одним із напрямків навчальної діяльності студентів у вузах України з початком російської агресії є спрямованість молоді на соціальне підприємництво, в процесі якого можливо досягти самореалізації та конкурентоспроможності на ринку праці. Дослідники звертають увагу на важливість соціального підприємництва у психологічній, моральній та економічній допомозі ВПО.

Науковими колективами України розроблено модель міжсекторної взаємодії у соціальному підприємстві, яка відображає взаємозв'язки соціального підприємництва з державним сектором та освітньою системою.

Соціально-культурний проект, розроблений викладачами Криворізького педагогічного університету, покликаний мотивувати як студентську молодь, так і внутрішньо переміщених осіб розпочинати соціальні стартапи та підвищити визнання не лише матеріального, а й духовного внеску соціального підприємництва у загальний розвиток української громади у місті Кривому Розі.

Завдання соціально-культурного проекту:

1. Подолання комплексу меншовартості та умов духовної ізоляції переміщених осіб.

2. Створення атмосфери підтримки соціальної цінності кожної людини.

3. Підвищення рівня національної ідентичності.

4. Підвищення рівня володіння українською мовою.

5. Створення умов для ефективної комунікації (прагнути висловлювати думки максимально переконливо, вчитись засвоювати досвід емоційного переживання, не квапити співрозмовника, поводитися терпляче, доброзичливо, співпереживати, не втрачати почуття гумору).

6. Формування низки підприємницьких компетентностей: вміння виявляти проблеми, визначати цілі, оцінювати альтернативи, обирати оптимальний варіант, оцінювати результати та наслідки прийнятого управлінського рішення.

Оскільки соціальне підприємництво розглядається здебільшого як інструмент соціальної інтеграції та захисту різних груп населення, то в нашому проєкті взяли участь представники різних соціальних верств: продавці супермаркетів; домогосподарки; вчителі-предметники, учасники російсько-української війни та внутрішньо переміщені особи, які прагнуть підвищити свій мовний рівень.

У процесі реалізації соціально-культурного проєкту «Клуб свідомої комунікації» викладачі Криворізького педагогічного університету мали на меті формування компетентностей, значення яких актуалізувалося у воєнний час і допоможе ВПО як в процесі соціальної адаптації, так і у віднайденні себе на сучасному ринку праці. Передусім це громадянська, комунікативна та соціокомунікативна компетентності.

Цілеспрямоване навчання, яке спонукає студентів до участі у програмі українізації мешканців міста Кривого Рогу, сприяє формуванню цих же компетентностей у студентів.

*Громадянська компетентність* виявляється у вихованості, толерантності, комунікації, розумінні та етичному застосуванні прав і свобод людини і громадянина, знанні законів України та свідоме їх виконання. Місія студента-філолога, соціального підприємця, що розв'язує проблему мовної адаптації ВПО – пояснити потрібність та важливість Закону «Про державну мову», який в умовах війни захищає українську націю від імперських амбіцій.

*Комунікативну компетентність* колектив дослідників

Полтавського університету економіки і торгівлі кваліфікує як здатність людини розуміти та відтворювати мову своєї держави, володіти способами взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми, навичками роботи у групі, бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Автори дають визначення комунікації та виокремлюють її основні функції: «Комунікація – це процес обміну думками, ідеями, фактами з важливими для досягнення мети групами людей або особами. Її мета – досягти взаєморозуміння та отримати довіру. Комунікація виконує важливі функції, зокрема, такі:

1. Задоволення потреби в спілкуванні.
2. Уточнення уявлення про себе.
3. Розбудова стосунків.
4. Обмін інформацією.
5. Вплив на інших» [7, с. 17].

*Соціокомунікативну компетентність* Є. Пассов розглядає як «рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідного особі, щоби в межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в певному суспільстві» [13, с. 36].

Важливим мотиваційним чинником залучення студентів у програмі українізації населення міста Кривого Рогу було зацікавлення їх роботою, наголошення на важливості соціального підприємництва у воєнний час.

Завдяки цій мотивації формуємо у студентів *підприємницьку компетентність*. У Європейській довідковій системі (Key Competences for Lifelong Learning A European Reference Framework) підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність [18].

Факультет української філології Криворізького державного педагогічного університету працює на українознавчих засадах. Тривалий час на факультеті вивчається предмет «Українознавство». З 2014 року МОН України рекомендував вивчати цей предмет всім факультетам вузу. Для викладачів вузу пріоритетним стало доєднання

до базових знань українознавчого компонента, себто мова про вивчення економіки України, географії України, флори і фауни України, розвитку машинобудування в Україні тощо.

Українська мова є об'єднуючим громаду чинником. Сьогодні українці повинні подолати комплекс малороса, століттями нав'язуваний «великоросами», гідно представляти рідну мову в своєму мовленні. З цією метою слухачам курсів було запропоновано звернутись до кращих літературних зразків, в яких йдеться про мову як засіб національної ідентичності. Читання є дієвим засобом збагачення словникового запасу. Тематика текстів при цьому визначається комунікативними потребами, які відповідають цікавим мовним ситуаціям. Після читання художнього твору відвідувачам курсів пропонується обговорення як результат сприйняття живого тексту.

Слухачам курсів було запропоновано для розгляду наступні теми:

1) «Мова, звичаї й традиції київського Подолу в комедії Михайла Старицького «За двома зайцями».

2) «Образ Донбасу та проблема національної ідентичності в романі Сергія Жадана «Інтернат».

3) «Історія Кривого Рогу у творах Інни Доленник».

Під час аналізу комедії Михайла Старицького «За двома зайцями» було розглянуто, як засобами гумору та сатири автор висміює міщанську сутність людини. Слухачам було запропоновано дати мовну характеристику персонажів, визначати роль порівнянь, приказок та фразеологізмів у комедії.

Особливу увагу було приділено розгляду звичаїв та традицій київського Подолу, зокрема розглянуто обряд сватання та його модернізація за рахунок елементів міської культури.

Слухачі дійшли висновку, що низький рівень освіти у російськомовних пансіонах в Україні 19-го століття призвів до нав'язування українській молоді комплексу меншовартості, спричинив спотворення мовлення та моральних якостей.

Під час знайомства з романом Сергія Жадана «Інтернат» нашим завданням було формування у слухачі курсів громадянської

компетентності, лідерських якостей характеру та підприємницьких компетентностей.

Слухачам пропонуємо відтворити головні пункти мандрівки вчителя Павла Івановича через небезпечний військовий простір і назви подій, під час яких виникала необхідність мати чітку громадянську позицію, діяти як відповідальному громадянину. Таким чином вдалося актуалізувати головні сюжетні лінії роману та з'ясувати його проблематику.

Паралельно відбувається й обговорення лідерської моделі поведінки: здатність власним прикладом демонструвати патріотизм, мужність, відповідальність, почуття обов'язку, відданість дитячому колективу, героїзм. Усі ці риси притаманні директорці інтернату Ніні. Саме вона порушує важливі питання національної ідентичності: Чому місія вчителя української мови на Донбасі є особливою? Хто візьме на себе відповідальність за причини і наслідки війни на Сході України?

Під час заняття було розглянуто запропоновані владою України шляхи подолання наявної кризи на сході країни. З цією метою в стовпець «Наслідки» вписуємо знайдені в романі символи розрухи, смерті, соціальної нестабільності, закритої економічної зони (інтернат), де втрачено комунікації з іншими регіонами України та усім світом. А у стовпець «Шляхи подолання кризи» вписуємо пропозиції, представлені в Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України [5]. Ця програма спрямована на підтримку мешканців, які знаходяться на окупованих територіях.

Слухачі дійшли висновків, що глобалізація сучасного світу пов'язана також і з політичними кризами, спричиненими гібридними війнами. Важливим залишається вміння бачити масштаби економічної руйнації регіону в результаті бойових дій та аналізувати наслідки цієї руйнації для соціально-економічної ситуації в країні в цілому.

Особливу увагу під час заняття було приділено розгляду проблемі національної ідентичності та її мовному вираженню в романі Сергія Жадана «Інтернат». Слухачам було запропоновано

поміркувати, чому під час російсько-української війни саме мова стає розпізнавчим маркером, розрізняє «наших» та «їхніх»?

Наступним завданням пропонувалося відтворити за обсягом скоєних злочинів образ російського окупанта 2022 року та порівняти його з образом окупанта, описаним Сергієм Жаданом в романі «Інтернат».

Також розглядаємо ще один новий образ у сучасній українській літературі – це образ біженців та пов'язану з ним національну трагедію. Зазначаємо, що ключовий образ роману – дитячий інтернат в окупованому місті Дебальцеве. З'ясовуємо, чому саме інтернат став ключовою метафорою на означення ізольованості Донбасу у творчості Сергія Жадана після 2014 року.

Заявлена тема покликана висвітлити образ Донбасу під час російської агресії 2015 року та підвести слухачів до розуміння того, що регіонального патріотизму не існує, що соціальні, психологічні та економічні проблеми мешканців Донбасу є також проблемами всіх українців.

Використання краєзнавчого матеріалу під час заняття на тему «Історія Кривого Рогу у творах Інни Доленник» активізує розумову, пізнавальну діяльність слухачів, розкриває специфічні особливості розвитку краю, допомагає вивчити його історію.

Застосування матеріалу, пов'язаного з історією та культурою міста Кривого Рогу спрямоване на подолання психологічних і мовних бар'єрів засобами краєзнавчих матеріалів. Вивчення українознавчого компоненту поєднується з практичними навичками розвитку зв'язного усного та писемного мовлення слухачів. Ефективним є створення мультимедійних презентацій з використанням інтерактивних методів роботи.

Інноваційна модель навчання передбачає наближення до творчої активності і самостійності слухачів, що закріплюється у наступних завданнях: написання есе; тлумачення незрозумілих слів; відповіді на запитання по змісту тексту; переказ цікавих фрагментів тексту зі збереженням мовного контенту оригіналу; візуалізація текстових фрагментів через демонстрацію екранізованих фільмів. Візуалізація розвиває образне мислення й уяву, спонукає до встановлення



причинно-наслідкових зв'язків.

Творчі завдання покликані охопити всю глибину художнього тексту та підкреслити його унікальність.

Об'єктивна необхідність створення соціально-культурного проекту, розробленого викладачами Криворізького педагогічного університету, підтверджується результатами дослідження, проведеного у м. Кривий Ріг методом анкетування та інтерв'ю. Метою дослідження було виявити суб'єктивний рівень знань українською мовою та ступінь її користування у повсякденному житті, обізнаність щодо існування проекту та можливий соціокультурний та економічний ефект від його функціонування, а також наміри щодо можливого подальшого соціального підприємництва. Опитування проводилося серед слухачів соціально-культурного проекту «Клуб свідомої комунікації», відвідувачів та викладачів навчальних закладів різних рівнів, внутрішньо переміщених осіб та респондентів різних соціально-професійних статусів протягом листопада-грудня 2022 року. Загалом було опитано 336 респондентів, 86 з яких є внутрішньо переміщені особи з Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей. Серед них 63 респондента з вищою освітою, зокрема 13 осіб мають вчений ступінь. Неповну середню освіту має 1,5 % або 5 опитаних. Третина опитаних (33,3 %) мають неповну вищу освіту. Абсолютна кількість опитаних володіє українською мовою, серед них: 56 % або 188 осіб вважає, що має достатній рівень володіння українською мовою, 22 % або 74 особи мають високий рівень володіння, решта вважають, що мають середній та низький рівень. Майже однакова кількість опитаних у повсякденному житті спілкуються двома мовами, з переважанням однієї. Так, більше російською спілкується 39 % опитаних, у 37,2 % – переважає українська. Виключно російською мовою спілкується лише 6,3 %. Кожен третій опитаний спілкується у повсякденному житті українською мовою. У переважної більшості (майже 68 %) змінилася мова спілкування під час війни. Майже половині опитаних відомо або дещо відомо про соціально-культурний проект «Клуб свідомої комунікації», який діє у Криворізькому державному педагогічному університеті. Респонденти

вважають, що проєкт зможе допомогти: формувати мислення українською мовою (254 відповіді), подолати комплекс меншовартості для російськомовних українців (130 відповідей) усвідомити повноцінність української мови та культури (211 відповідей), змінити мовну та культурну ситуацію на краще (228 відповіді), створити умови для самореалізації, зокрема бути конкурентоспроможними на ринку праці (116 відповідей). На це питання пропонувалося зазначити всі можливі варіанти відповідей. Вважаючи, що проєкт сприяє полегшенню процесу інтегрування та адаптації на ринку праці, було поставлено питання щодо обізнаності із соціальним підприємництвом. Так, лише 20 % опитаних не знають про нього. Кожен третій опитаний не бажає займатися соціальним підприємництвом з різних причин, усвідомлюючи ризики сьогоденної ситуації. Решта опитаних на сьогоднішній день займаються підприємництвом (8 %) або мають таке бажання (25 %).

Отже, завдяки фінансовій та організаційно-інформаційній підтримці з боку держави, муніципальних органів міста Кривого Рогу та керівництва Криворізького педагогічного університету, соціально-культурний проєкт, спрямований на українізацію та формування національної ідентичності Криворізької громади, отримав практичну можливість реалізувати свої креативні ідеї та лідерські навички, активізувати громадську діяльність та зробити свій внесок у вирішення проблеми дерусифікації населення міста. Даний проєкт створює можливості для покращення духовного життя суспільства, виходу з ізоляції переміщених осіб, сприяє подальшому розвитку країни в цілому.

Таким чином, в результаті аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників було зроблено висновки про те, що ефективність адаптаційного процесу ВПО залежить від мотиваційних факторів, від методів та прийомів навчання українознавчому компоненту. У поєднанні інноваційних й традиційних форм навчання відбувається формування соціокультурної компетентності слухачів на рівні мовних, мовленнєвих, культурних соціальних, економічних компетентностей.

Результати даного дослідження та рекомендації науковців щодо

ефективної інтеграції внутрішньо переміщених осіб вказують на необхідність поліпшення комунікації між різними соціальними групами в Україні, тобто внутрішньо переміщених осіб, сімей, які постраждали внаслідок бойових дій, втратили близьку людину. Місцеві громади надають ВПО психологічну підтримку, щоб зменшити стрес, відновити впевненість у собі або здолати стереотипи.

В результаті діяльності соціально-культурного проєкту «Клуб свідомої комунікації», створеного на базі факультету української філології Криворізького педагогічного університету, вдалося прийняти виклики, спричинені російською агресією в Україні та успішно вирішити певні соціально-культурні проблеми. Процес соціальної адаптації слухачів курсів у цілому відбувався успішно. Більшість задоволена результатами навчання й комфортно освоюється в новому соціокультурному середовищі.

Про успішну інтеграцію відвідувачів в нове культурне середовище свідчить поліпшення уміння спілкуватися між собою рідною мовою, уміння аналізувати, інтерпретувати художній текст рідною мовою, долучатися до національної обрядовості, розуміти зміст звичаїв та традицій.

Відвідування занять у «Клубі свідомої комунікації» сприятиме в майбутньому формуванню здатності розуміти і співвідносити власні економічні інтереси та можливості, знаходити себе на ринку праці, здатності змінюватися при потребі, оцінювати себе та вдосконалювати свої знання та вміння.

Під час реалізації проєкту вдалося виявити фактори, що утруднюють вивчення українознавчого матеріалу та державної мови: комплекс меншовартості, ізоляція від україномовних регіонів, психологічні стереотипи, серед яких: «неможливо вивчити українську мову», «необхідно багато часу, щоб перейти на українську мову», «безперспективність української мови на окупованих територіях» тощо.

Приклад участі викладачів Криворізького державного педагогічного університету у соціально-культурному проєкті сформував уявлення слухачів, зокрема студентів, про вирішення

соціальних проблем за допомогою соціально-культурних видів діяльності. Студентське соціальне підприємництво має певні перспективи та здатне урізноманітнити розвиток особистості майбутнього фахівця. В подальшому студенти можуть бути задіяні в різних його напрямках: курсах шиття; гідів; роботі на СТО; в процесі навчання та розвитку дошкільнят тощо (на базі різних факультетів КДПУ). Після перемоги можна очікувати продовження змін у мовній самоідентифікації громадян та розширення сфери використання української мови у всіх сферах.

### *Список використаних джерел*

1. Аналіз Стратегії інтеграції ВПО та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року. URL: <http://surl.li/dytlv> (дата звернення: 23.07.2022).

2. Ачкасова О. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 37-40. URL : <http://surl.li/dytmg> (дата звернення: 23.07.2022).

3. Банщиків П. Г., Паздрій В. Я, Урамова А. В. Досвід запровадження дисципліни «Соціальне підприємництво» з використанням практично орієнтовного підходу до формування компетентностей через реалізацію проектів. URL: <http://surl.li/dytml> (дата звернення: 23.07.2022).

4. Голуб'як Н. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. *S.P.A.C.E.* 2017. № 2. С. 16-19. URL: <http://surl.li/dytmr> (дата звернення: 23.07.2022).

5. Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (13 грудня 2017 р.). URL: <http://surl.li/dytmu> (дата звернення: 23.07.2022).

6. Красота О. В., Андрєєва В. А. Соціальне підприємництво як інструмент соціальної інклюзії за умов економічної невизначеності. *Економіка невизначеності: зміст, оцінювання, регулювання*: колективна монографія. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права

«КРОК». 2021. С. 257-271.

7. Кужель Н. Проблема ефективної комунікації в умовах війни. *Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті: тези доп. XIV міжнар. наук. студ. конф. за підсум. наук.-дослід. роб. студ. за 2021 р. (Полтава, 13–14 квіт. 2022 р.)*. Полтава, 2022. Ч. 2. С. 3-5.

8. Лавренчук Т. Формування ключових компетентностей учнів засобами українознавства в закладах загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2021. № 1(78). С. 114-120.

9. Лещенко Т. О., Юфименко В. Г. Здобувачі освіти з Індії: особливості соціально-культурної адаптації в Україні. URL : <http://surl.li/dytna> (дата звернення: 23.07.2022).

10. Лопатинський Ю., Кобеля З., Маліцька А. Соціальне підприємництво як форма соціалізації економіки. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2020. С. 242-268. URL : <http://surl.li/dytng> (дата звернення: 23.07.2022).

11. Медведєва О. І. Методика викладання української мови (як другої та як іноземної) для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як складова адаптаційного процесу ВПО в україномовному середовищі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2017. № 64. Т. 2. С. 27-30. URL: <http://surl.li/dytno> (дата звернення: 23.07.2022).

12. Мова як «байрактар», мова як код: до ювілею соціолінгвістики Лариси Масенко URL : <http://surl.li/dysgg> (дата звернення: 23.07.2022).

13. Павлик Н. В., Олійник Е. В., Вусик Г. Л. Лінгвістична інтеграція біженців: стан і перспективи ефективної адаптації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2021. № 48. Т. 2. С. 33-43. URL: <http://surl.li/dytn> (дата звернення: 23.07.2022).

14. Пахольчук І. Етнозберігаюча функція українознавства та її роль в подоланні комплексу малоросійства. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Менеджмент XXI ст.: проблеми і перспективи»*, м. Умань 5 листопада 2015 р., Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». 2015. С. 130-132. URL: <http://surl.li/dytob> (дата звернення: 23.07.2022).

15.Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. патріотизм. цінності (17-18 серпня 2022). URL: <http://surl.li/dkrki>(дата звернення: 23.07.2022).

16.Фігурний Ю. Українознавство-дієвий чинник у боротьбі з неоімперіалістичним «руським миром». *Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань* / упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. Київ–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015. С. 184-192.

17.Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: <http://surl.li/chnuc> (дата звернення: 23.07.2022).

18.DeSeCo. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft). URL: <http://surl.li/dytog> (дата звернення: 23.07.2022).

19.Synowiec A. Adaptacja i integracja osób wewnętrznie przesiedlonych ze społecznościami przyjmującymi na ukrainie – wyzwania w obszarze społecznym. zeszyty naukowe politechniki śląskiej 2018 Seria: organizacja i zarządzanie URL: [URL: http://surl.li/dytoj](http://surl.li/dytoj) (дата звернення: 23.07.2022).